

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ВИДАЧІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ЕКСТРАДИЦІЯ), ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ

PROCEDURAL OF THE EXTRADITION OF PERSONS WHO HAVE COMMITTED CRIMINAL OFFENSES AS A GUARANTEE OF INDIVIDUAL RIGHTS ENSURED

Зуєв В.В.,

*аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті розглядається процедура видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, що передбачена чинним КПК. Робиться висновок про етапність такої процедури. Акцентується увага на диференціації гарантій прав осіб, які залучені до екстрадиційного провадження, на кожному з етапів такої процедури.

Ключові слова: екстрадиція, порядок видачі осіб, гарантії прав осіб.

В статье рассматривается процедура выдачи лиц, совершивших уголовное правонарушение, предусмотренная действующим УПК. Делается вывод об этапности такой процедуры. Акцентируется внимание на дифференциации гарантий прав лиц, вовлеченных в экстрадиционное производство, на каждом из этапов такой процедуры.

Ключевые слова: экстрадиция, порядок выдачи лиц, гарантии прав лиц.

The article deals with the procedure for extradition of persons who have committed criminal offenses provided for by the Criminal Procedural Code in force. The author concludes of the stages of this procedure. Attention is focused on differentiation of guarantees of the rights of persons involved in extradition proceedings at each stage of this procedure.

Key words: extradition, procedure of the extradition of persons, guarantees the rights of individuals.

Процеси глобалізації, які охопили світ, призводять до того, що злочинність також набуває глобального та інтернаціонального характеру. Міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю є, з одного боку, умовою, а з другого – засобом зміцнення і гарантією внутрішньодержавної і міжнародно-правової законності і правопорядку. Основною метою такого співробітництва є вироблення єдиної стратегії і узгодженості дій держав у попередженні злочинності і безпосередній боротьбі з нею, а також у виконанні покарань. Одним з видів міжнародного співробітництва є видача (екстрадиція), від лат. *extraditio* – видача іноземній державі особи, яка порушила закони цієї держави.

Окремим питанням екстрадиції приділяли увагу такі вчені, як В.М. Волженкіна, Т.С. Гавриш, О.М. Дроздов, В.І. Лукашук, В.В. Милинчук, А.В. Наумов, В.П. Панов, М.І. Пашковський та інші. Але дослідження процедури, *процесуального порядку* здійснення видачі особи як *гарантії її прав* залишається **актуальним**.

Стаття 541 КПК України визначає екстрадицію як видачу особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується, для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Екстрадиція включає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкодити видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитувачої держави [1].

Як правовий інститут видача має комплексний характер, оскільки екстрадиційні відносини регу-

люються як відповідними нормами міжнародного права, так і внутрішнім законодавством держав – суб'єктів договору. Це обумовлює складність її правової регламентації та реалізації на практиці у цій сфері [2, с. 124]. На складність екстрадиційних процедур вказує В.М. Волженкіна, зазначаючи при цьому, що в основу видачі має бути покладена неупередженість правосуддя та дотримання прав особи [3, с. 10].

При здійсненні екстрадиції суверенне право держави безумовно поєднується з правами людини, і хоча вирішення питання про видачу – це суверенне право будь-якої держави, воно реалізується в контексті норм міжнародного і національного права при дотриманні загальноєвропейських стандартів прав людини в міжнародному праві. Гарантії щодо прав людини в процесі екстрадиції викладені у низці міжнародних конвенцій. Це, зокрема, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (передусім статті 3, 5, 6, 8 і 13); Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Європейська конвенція про видачу; Конвенція ООН 1951 року «Про статус біженців» (у першу чергу, статті 1 і 33). У випадках, коли запитувача держава є членом СНД, питання екстрадиції регламентуються статтею 8 та частиною I розділу IV Конвенції про правову допомогу і правові відносини з цивільних сімейних та кримінальних справ (Мінської конвенції) та інших.

Процесуальний порядок видачі особи визначений вітчизняним КПК та полягає у такому:

1) центральні органи України (Генеральна прокуратура України, Міністерство юстиції України) щодо

видачі особи (екстрадиції) направляє запит про видачу особи (екстрадицію) (ст. 573 КПК), або ж отримує цей запит від компетентного органу іноземної держави;

2) уповноваженою службовою особою в певних випадках проводиться затримання особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 582 КПК);

3) до затриманої особи, яка вчинила злочин за межами України або відносно якої прийшов запит про видачу, застосовується тимчасовий, екстрадиційний арешт або запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, для забезпечення видачі особи на запит іноземної держави (статті 583, 584, 585 КПК);

4) центральні органи України щодо видачі особи розглядають запити компетентних органів іноземних держав про видачу особи (екстрадицію), організують проведення екстрадиційної перевірки та приймають рішення щодо них (пункти 2, 3 ч. 4 ст. 574 КПК, статті 587, 589, 592 КПК), після чого організують прийом-передачу осіб, щодо яких прийнято рішення про видачу (екстрадицію) (п. 4 ч. 4 ст. 574 КПК, ст. 593 КПК).

На кожному із цих етапів особи, відносно яких порушена процедура екстрадиції, мають певний обсяг прав та гарантій, при цьому сам цей порядок є тією гарантією, що забезпечує прийняття справедливого та законного рішення відносно видачі таких осіб. Цей порядок є непорушним, а порушення етапності певних процедур тягне за собою неправомірність прийнятого рішення, а в рамках кожного з етапів порушення процесуальних гарантій, які притаманні конкретному етапу, стає підставою для оскарження рішення щодо екстрадиції.

Процесуальний характер екстрадиційних процедур дає можливість говорити про диференціацію цих гарантій відповідно до кожного з етапів екстрадиційного процесу.

На першому етапі екстрадиційної процедури недосконалою здається норма, яка визначає формальні ознаки запиту про екстрадицію. Міжнародні договори України не містять вимог до запитів відносно екстрадиції, обмежуючись вимогами до змісту та форми клопотання про надання правової допомоги. Кримінальний процесуальний кодекс України дещо конкретизує це положення. Так, відповідно до ч. 2 ст. 575 КПК клопотання складається у письмовій формі і повинно містити дані про особу, видача якої вимагається, обставини і кваліфікацію вчиненого нею злочину. До клопотання додаються такі документи: засвідчена копія ухвали слідчого судді або суду про тримання особи під вартою, якщо видача запитується для притягнення до кримінальної відповідальності; копія вироку з підтвердженням набуття ним законної сили, якщо видача запитується для приведення вироку до виконання; довідка про відомості, які вказують на вчинення кримінального правопорушення особою, або довідка про докази, якими підтверджується винуватість розшукуваної особи у його вчиненні; положення статті закону України про кримінальну відповідальність, за яким кваліфікується кримінальне правопорушення; висновок компетентних органів

України про громадянство особи, видача якої запитується, складений згідно з вимогами закону про громадянство України; довідка про частину невідбутого покарання, якщо йдеться про видачу особи, яка вже відбула частину призначеного судом покарання; інформація про перебіг строків давності; інші відомості, передбачені міжнародним договором України, який також є чинним для іноземної держави, на території якої встановлено розшукувану особу.

У той же час положення цієї статті відносно того, що «клопотання складається у письмовій формі і повинно містити відомості про особу, видача якої вимагається, обставини і кваліфікацію вчиненого нею злочину», потребує деталізації законодавчо саме в КПК з метою підсилення гарантій особам, відносно яких має бути застосована екстрадиційна процедура, конкретизації вимог щодо екстрадиції та розширеного обґрунтування її необхідності. За зразок у цьому випадку можна взяти ст. 6 Договору між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах [4], зазначивши, що клопотання про видачу особи складається у письмовій формі і повинно містити: 1) найменування запитуючої установи; 2) найменування запитуваної установи; 3) назву провадження, в якому запитується правова допомога; імена і прізвища сторін, підозрюваних, обвинувачених або засуджених, потерпілих, місце їх постійного або тимчасового проживання, громадянство, зайняття, а також, у міру можливості, місце і дату народження, імена їх батьків, а щодо юридичних осіб – їх назву і місцезнаходження; 5) імена, прізвища і адреси представників осіб, які вказані в п. 4; 6) зміст клопотання і необхідну для його виконання інформацію, зокрема імена, прізвища і адреси свідків, якщо вони відомі; 7) опис фактичних обставин і юридичну кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення.

Клопотання про видачу особи повинно бути складено українською мовою та мовою держави, яка є іншою стороною при застужанні процедури видачі, має бути засвідчене підписом компетентної посадової особи і скріплене гербовою печаткою.

На другому і третьому етапах застосування екстрадиційної процедури проблемою виняткової важливості з точки зору процесуальних гарантій для особи, відносно якої вживаються заходи з екстрадиції, є забезпечення законності застосування примусових заходів, зокрема арешту і затримання.

Захист від довільних арештів, у тому числі не сумісних із цілями екстрадиції, передбачають різні міжнародні акти з прав людини. Проте безпосередньо це передбачено ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка встановлює, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Зазначена стаття (підп. «а»-«ф» п. 1) передбачає шість категорій допустимого позбавлення волі:

а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;

б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечен-

ня виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;

с) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою проведення її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

д) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою проведення його до компетентного органу;

е) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

ф) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції [5].

Цей перелік є вичерпним і не підлягає розширювальному тлумаченню.

Як зазначалося Європейським судом з прав людини у справі «Вінтерверп проти Нідерландів» (*Winterwerp v. Netherlands*) [6], Конвенція містить вичерпний перелік винятків, що вимагає вузького тлумачення. Інше не відповідало б також предмету та меті п. 1 ст. 5, а саме гарантування того, щоб ніхто не був позбавлений волі в результаті довільних дій. Більш того, у цьому випадку ігнорувалося б значення права на свободу в демократичному суспільстві.

Говорячи про повідомлення заарештованому причин арешту, п. 2 ст. 5 Європейської конвенції вживає вираз «зрозумілою йому мовою». Вказівку на це також містить Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню (принцип 14). Частина 2 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права також передбачає, що заарештованому повідомляються причини його арешту, хоча, на відміну від зазначених документів, вона не використовує вираз «зрозумілою мовою». З урахуванням того, що екстрадиція здійснюється стосовно іноземців та осіб без громадянства, дотримання цього положення є надзвичайно важливим. Особа, яку передбачається видати, повинна мати інформацію щодо правової основи арешту і категорії законного обмеження її свободи. Подібного роду інформування не є суто технічною процедурою, а має велике практичне значення, оскільки пов'язане зі здійсненням ефективного захисту від застосування примусових заходів, що стосуються екстрадиції.

Необхідно мати на увазі, що при арешті особи для цілей екстрадиції можливий деякий проміжок часу, щоб забезпечити її перекладачем. Однак у всіх випадках слід уникати необґрунтованих затримок у цьому питанні. Європейський суд з прав людини у справі «*Mugtu v. U.K.*» зазначив, що зазвичай затримки на кілька годин між часом арешту і наданням інформації стосовно будь-якого обвинувачення не є порушенням п. 2 ст. 5 Конвенції [7].

Правила застосування ст. 5 були роз'яснені Європейським судом у рішенні у справі «*Fox, Campbell and Hartley v. U.K.*». У ньому вказувалося, що п. 2 ст. 5 містить елементарну гарантію того, що кожен заарештований повинен знати, чому він позбавлений волі. Інтегрований у систему захисту, передбачену ст. 5, цей пункт зобов'язує роз'яснювати кожному заарештованому простою, зрозумілою йому мовою юридичні та фактичні підстави його арешту з тим, щоб він міг звернутися до суду для оспорювання законності свого арешту відповідно до п. 4 ст. 5 Конвенції. Хоча ця інформація повинна повідомлятися негайно, немає необхідності, щоб поліцейський, який провадить арешт, повідомив її повністю в той же момент. Питання про те, чи отримав заарештований достатню інформацію і наскільки негайно, вирішується на основі оцінки особливостей конкретної справи [8].

У КПК України передбачені гарантії особам, відносно яких застосовується процедура екстрадиції, у п. 1, п. 5 ч. 1 ст. 581 КПК, і таким чином, міжнародно-правові гарантії в частині забезпечення інформативності процесу екстрадиції повністю сприйняті українським законодавцем.

На цьому ж етапі найважливішою гарантією, яка надається особам, відносно яких застосовується процедура екстрадиції, є участь захисника в екстрадиційному провадженні та можливість мати з ним конфіденційне побачення, а також право на присутність захисника під час допитів (п. 2 ч. 1 ст. 581 КПК).

Найбільш широкий перелік гарантій відносно осіб, які беруть участь у процесі екстрадиції, містить четвертий етап екстрадиційної процедури. Це пов'язано з тим, що особа, щодо якої надійшов запит про видачу в державу, де їй інкримінується вчинення злочинного діяння, опиняється у правовому полі двох держав – запитуваної та запитуючої. Нерідко їх взаємодія має під собою не тільки (а іноді і не стільки) юридичні підстави, а пов'язана також з обставинами позаправового походження. Звідси випливає, що інститут екстрадиції, суть якого полягає в реалізації принципу невідворотності покарання за злочини, вчинені на території іншої держави, може використовуватися і нерідко використовується для кримінального переслідування осіб, що покинули свої країни, рятуючись від репресій неправового характеру. Це не означає, що у всіх випадках підстави для кримінального переслідування таких осіб відсутні зовсім, проте міжнародне право у всіх випадках накладає серйозні обмеження як на процедуру екстрадиції, так і на вирішення питання про кримінальну відповідальність за діяння, в яких присутній політичний або ж дискримінаційний аспект. Отже, видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, розглядається запитуваною стороною як політичне правопорушення або правопорушення, пов'язане з політичним правопорушенням. Видача також не здійснюється, якщо Україна має достатньо підстав вважати, що запит про видачу правопорушника був зроблений з метою переслідування або покарання особи на підставі

її раси, релігії, національної приналежності чи політичних переконань, або що становище такої особи може бути зашкоджене з будь-якої з цих причин. Такі обмеження особливо актуальні, коли йдеться про видачу із держави з недемократичними і репресивними режимами, у правозастосовній практиці яких використовуються заборонені міжнародними нормами способи поводження з підслідними та засудженими. Адже там для осіб, що видаються, хоч як правдоподібно б не виглядали б висунуті проти них звинувачення, існує серйозний ризик піддатися тортурам та іншим видам жорстокого або принижуючого гідність поводження і покарання. Міжнародні договори, ратифіковані Україною, недвозначно і імперативно забороняють екстрадицію, пов'язану із зазначеними обставинами¹.

Україна стоїть на тому, що коли особа, стосовно якої надійшов запит про видачу, відповідно до законів України на час прийняття рішення про видачу (екстрадицію) є громадянином України, то у видачі має бути відмовлено (п. 1 ч. 1 ст. 589 КПК). Практика співробітництва у цій галузі свідчить, що причиною відмови у видачі у більшості випадків є саме наявність громадянства України в особі, видача якої запитується.

Окрім того, слід мати на увазі, що Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. та Додаткові протоколи до неї, ратифіковані Україною, передбачають цілу низку підстав, за яких у видачі може бути відмовлено. Наприклад, Україна здійснюватиме видачу лише осіб, які вчинили злочини, що караються позбавленням волі на максимальний

строк не менше одного року, або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців (ч. 1 ст. 573 КПК України), що відповідає вимогам ч. 1 ст. 2 вказаної Конвенції.

Підсумовуючи, слід ще раз наголосити, що принципове значення при здійсненні видачі мають загальновізанані міжнародні стандарти у галузі прав людини, зокрема щодо забезпечення права на життя, свободу та особисту недоторканність, на судовий захист тощо. З огляду на це важливу роль відіграє правова регламентація видачі осіб, а також відмови у видачі, коли йдеться про загрозу недотримання цих стандартів. Як слушно було сказано, інструментальний потенціал права свідчить, що немає жодної складної проблеми в галузі прав людини (як і будь-якої іншої складної проблеми сучасності), яка при достатньому оволодінні механізмами і правовим інструментарієм не могла б знайти належного вирішення відповідно до потреб громадянського суспільства і логіки права [9, с. 125].

Тому сучасні підходи до вирішення питань, пов'язаних із екстрадицією, регламентуючи її процесуальний порядок та враховуючи міжнародні стандарти у галузі прав людини, орієнтують національне кримінальне процесуальне законодавство на додержання прав людини і громадянина на всіх етапах екстрадиційного провадження, що, безумовно, є важливою гарантією забезпечення прав осіб, що втягнуті в орбіту кримінального судочинства в цілому та екстрадиційної процедури зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-V. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Гавриш Т.С. Теорія та практика міжнародної правової допомоги в кримінальних справах (проблеми сучасного співробітництва України): Монографія. – Х. : Право, 2006. – 192 с.
3. Волженкина В.М. Международное сотрудничество в сфере уголовной юстиции / В.М. Волженкина. – СПб. : ЮИ Ген. прокуратуры РФ, 1998. – 42 с.
4. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах http://zakon.nau.ua/doc/?code=498_604.
5. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Winterwerp v. Netherlands. Series A. No 33. P. 16. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57597>.
7. Murray v. United Kingdom. Series A, No 300-A. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57895>.
8. Fox, Campbell and Hartley a U.K. Judgment of 30 August 1989. Series A. № 182. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-57721>.
9. Алексеев С. С. Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность. – М. : НОРМА, 2001. – С. 125.

¹ Це, наприклад, п. б ч. 1 ст. 3 Договору між Україною та Об'єднаними Арабськими Еміратами про видачу правопорушників від 05.06.2013 р.; п. д ч. 1 ст. 10 Договору між Україною та Сирійською Арабською Республікою про правові відносини і взаємну правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 18.11.2009 р.; п. с ст. 3 Договору між Україною та Арабською Республікою Єгипет про видачу правопорушників від 10.10.2004 та інші.